ڕەخنەی ئەدەبی و ڕەخنەی ڕەخنە

ڕەخنەی ڕەخنە چییە؟

یەکێک لەو بابەتانەی کە هاوشان لەگەڵ ئەو پەرەسەندن و گۆڕانانەی کە لە دونیای ئەمڕۆی ڕەخنەی ئەدەبیدا شیاوی پەیڤین و ورووژاندنە ڕەخنەی ڕەخنەیە. ئەم زاراوەیە لە ژێدەرەکانی ڕەخنەی ئەدەبیدا کۆمەڵێک زاراوە و دەستەواژەی دیکەی بۆ بەکارهاتووە لەوانە:" میتا ڕەخنە" و "ڕەخنەی دیالۆگیی" و "شیکردنەوەی گوتاری ڕەخنەیی" و "خوێندنەوەی ڕەخنە"...هتد هەمووئەم زاراوە و دەستەواژانە ئەگەر چی بە ڕواڵەت جیاوازن، بەڵام لە کرۆکدا هەڵگری یەک واتان. ئەگەر بمانەوێت لە چەمک و واتای ڕەخنە وردبینەوە پێویستە بەر لەوە بگەڕێینەوە بۆ ناساندنی زاراوەیەکی دیکەی پەیوەستدار کە ئەویش ڕەخنەی ئەدەبییە، هەرچەندە ئەم زاراوەیە چەندین پێناسەی جیاوازی بۆکراوە لەوانە : "رینیە ویلیک" دەڵێت : ڕەخنەی ئەدەبی لە واتا گشتییەکانی ڕوونکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبییە دەرخستنی چێژ و ڕەگەزە ئەدەبییەکانە، دیاریکردنی مەبەستی شاکاری ئەدەبییە. "ئیبرامز" دەڵێت: ڕەخنە جۆرە توێژینەوەیەکە کە بایەخ بە ناساندن و پۆلێنکردن و شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقە ئەدەبییەکان دەدات.

له "المعجم المفصل في الآدب"دا هاتووه ڕەخنەی ئەدەبی هەڵسەنگاندن و بڕیاردانە لە ڕووی هونەری و ئەدەبییەوە بەسەر دەقی ئەدەبیدا، لەگەڵ ڕەچاوکردنی لە شێوازی پەیڕەوکردندا. ئەگەر چی ئەم پێناسانە لە ڕواڵەتی دەربڕیندا جودان، بەڵام تا ڕادەیەک کۆکن لەسەر ئەوەی کە ڕەخنەی ئەدەبی پرۆسەیەکە هەوڵی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی پێکهاتە و ڕەگەزەکانی دەقی ئەدەبی دەدات، بایەخ بە دەرخستنی بەهای ئیستاتیکی و ئایدیۆلۆژی دەقی ئەدەبیی دەدات. بە سەرنجدان لەم پێناسەیە بۆمان دەردەکەوێت کە هەریەک لە دەربڕینەکانی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندن ئەرکی خۆیان لە پرۆسەی ڕەخنە گرتندا هەیە کە دوو بنەمای گرنگی کاری ڕەخنەیین، یەکەمیان پتر خۆی لە واتای وەسفکردنی ڕەگەز و دەرخستنی چۆنیەتی پێکهاتنی دەقی ئەدەبیدا دەبینێتەوە بە بێ خۆبەستنەوە بە بڕیاری پەسندکردن و پەسند نەکردنی دەق. هەڵسەنگاندنیش واتای ئەو ڕاڤەکردن و لێکدانەوانە هەڵدەگرێت، کە لەسەر بنەمای هەندێک پێوەری ڕەخنەیی بڕیار لەسەر هەردوو لایەنی هونەریی و ناوەڕۆکی دەقی ئەدەبی دەدات. لەم سۆنگەیەوە دەکرێت بڵێین : ڕەخنەی ڕەخنە بریتییە لە خوێندنەوە و پێداچوونەوە و ڕاستکردنەوەی هەموو ئەو کارە ڕەخنەییانەی کە ئەرکیان شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دەقی ئەدەبییە، کە ئەمەش لەپێناو

بونیادنانی گوتارێکی ڕەخنەیی و مەعریفی و کە تایبەتمەندێتی بابەتییانە و ئیستاتیکای دەقی ئەدەبی رەچاو بکات. ڕەخنەی ڕەخنە وەکو دیاردەیەک لەناو توێژینەوە ڕەخنەیی و ئەدەبییەکاندا، هەر لە خۆیەوە بە چەشنێکی هەڕەمەکی و چێ نەبووە، بەڵکو پەرچەکردارێکە لە هەمبەر و ئەو بارودۆخەی کە دەوری ڕەخنەی ئەدەبی تەنیووە، یەکێک لە دەرهاویشتەکانی ئەو پەرەسەندنانەی کە تیۆر و میتۆدە ڕەخنەییەکان بە خۆیانەوە بینیووە، کە زۆربەیان سیما و ئەرک و ئامانجی تایبەتی خۆیان هەیە، تەنانەت هەژمارکردنیشیان چەشنی تێگەیشتنیان سانا نییە. هەر ئەمەش وایکردووە کە جۆرە تەنگژە و ئاڵۆزبوونێک بەرۆکی ڕەخنەی ئەدەبیی بگرێتەوە، کە ڕەخنەگری ئینگلیزی "ئای . ئەی .ریچاردز" ئەم دیاردەیەی بە "ئاژاوەی تیۆرە ڕەخنەییەکان" ناو دەنێت ئاماژە بەنێویەکدا چوونەی نێوان تیۆرە ڕەخنەییەکان دەکات، کە بە درێژایی مێژووی ڕەخنەی ئەدەبی بەدوای یەکدا هاتوون، ئەم ئاڵۆزبوونەش ڕەخنەی ئەدەبی کردۆتە گۆڕەپانی تاقیکردنەوە و سەلماندنی جۆرەها تیۆر و میتۆدی ڕەخنەیی جیاواز، تەنانەت ڕەخنەگرانی سەر بە یەک جۆری ڕەخنەیش لە دیدی جیاواز کاریانکردووە، هەربۆیە بەتایبەتی لە کۆتایی سەدەی بیستەمەوە ڕەخنە هەوڵی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی گوتاری ڕەخنەیی داوە. بێگومان لەگەڵ گۆڕانی بواری

ئیشکردنی ڕەخنە لە دەقەوە بۆ گوتاری ڕەخنەیی ستراتیژییەتی هاوکێشەی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندن یش گۆڕاوە، لەم سۆنگەیەوە دەکرێت بگووترێت کە ئەرکی کاری ڕەخنەیی لەگەڵ سەرهەڵدانی چەمکی ڕەخنەی ڕەخنە سنوری جوگرافی خۆی بەزاندووە بە ڕووبەرێکی فراوانتر پیادەی ئەرکەکانی خۆی دەکات، بە شێوەیەک خودی ڕەخنە بووەتە کەرەسەیەک بۆ ڕەخنەگرتن، بەمەش ڕەخنە بە چەشنێکی هۆشیارانەتر، بە شێوازێکی پڕ بایەخانەتر هەوڵی چاکترکردنی ئامرازەکانی خۆی دەدات. ئەو ئامانجانەی کە ڕەخنە ڕەخنە هەیەتی بۆ پاراستنی کاری ڕەخنەیی لە هەر هەڵەیەکی بابەتیانە، ڕەخنەگری ڕەخنە دووچاری بارێک ئەرکی قورس دەکاتەوە، کە لە کاتی شیکردنەوە و هەڵسەنگاندنی ئەزموونە ڕەخنەییەکاندا یەخەی دەگرێت، ئەمەش بە ئامانجی دەرخستنی ئەو میکانیزمانەیە کە خودی پرۆسەی ڕەخنە بەڕێوە دەبەن، لە ڕێگەی ئەو میکانیزمانەوە هەقیقەتی جۆری کارە ڕەخنەییەکە ئاشکرا دەبێت، ئەمەش بە شوێنهەڵگرتنی هەنگاوەکانی کاری ڕەخنەیی و چۆنیەتی ڕوانینی ڕەخنەگر، کە دەبێتە هۆی ناسینەوەی کارە ڕەخنەییەکە، لە ڕێگەی ئەم ناسینەوەیەشەوە دەتوانرێت ترس و گومانی هەرچی تێکەڵکاری و هەڵە تێگەیشتن هەیە بڕەوێتەوە، بەمەش ڕەخنەی ڕەخنە ئەرکی وریاکردنەوەیە لەلایەنە شاراوەکانی نێو دەقی ئەدەبی

و پرۆسەی ڕەخنەگرتن لە هەمان کاتدا و ئەو ئاڵۆزیی و بەیەکداچوونانە دەبینێت، کە هەریەک لە ئەدەب و ڕەخنە ڕۆڵیان لە شاردنەوەیاندا هەیە. بەمەش لەم کردەیەدا ڕەخنەی ڕەخنە لەبڕی ئامانجێک دوو ئامانج دەپێکێت واتا : خوێندنەوەیەکی جووت ئامانج دەکات، ئەویش بە خوێندنەوەی کاری ڕەخنەیی و خوێندنەوەیەکی هەڵسەنگێنەرانەیە، لەهەمان کاتدا لەمیانەی ئەم خوێندنەوەیەدا تێگەیشتنێکی تایبەتی بۆ دەقی ئەدەبی ڕەخنەلێگیراو دەبێت. سەرباری ئەمەش ڕەخنەی ڕەخنە هەندێکجار بە هەڵبژاردنی کۆمەڵێک کاری ڕەخنەیی لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا ڕووی مەبەستی خۆی ئاڕاستەی پەیڕەوی باو و یاسای گشتیی ئەدەبی و ڕەخنەیی دەکات، بەمەش ڕێڕەوی گشتیی بزووتنەوەی ئەدەبی دەردەکەوێت ڕادەی سستی و بوژاندنەوەی هەنگاوەکانی بزاڤی ڕەخنەی ئەدەبیی دەردەکەوێت. هەر لەم گۆشەنیگایەوە "ئێنریک ئەندرسۆن ئیمبرت" دەڵێت: یەکێک لە ڕێچکەکانی ئەم ڕەخنەیە خۆی لە هەڵبژاردنی کارە ڕەخنەییەکانی ژمارەیەک لە ڕەخنەگرە مەزنەکاندا دەبینێتەوە لەگەڵ لێکهەڵوەشاندنەوەی ڕەمزی تێگەیشتنە تاکە کەسییەکانییان دەربارەی جیهان، سەرنجەکانیان لەبارەی بەهای ئەدەبی شێوازەکانیانەوە واتا: مامەڵەکردن لەگەڵ ڕەخنەگران بەهەمان شێوەی مامەڵەکردنی ڕەخنەگرانە لەگەڵ شاعیراندا. لە

ڕوانگەی ئەم بۆچوونەی سەرەوەدا بە ئاوڕدانەوە لە کاری ڕەخنەیی، ڕەخنەگرانی خاوەن ئەزموون دەتوانرێت هێڵە گشتییەکانی بزاڤی ڕەخنەیی ڕەنگڕێژ بکرێت، هاوتەریب لەگەڵ ئەمەشدا پەنجەی پەیبردن بۆ هەموو ئەو هۆکارە ناوەکی و دەرەکییانە درێژ دەکرێت، کە ڕۆڵیان هەیە لە پەرەسەندن و لاوازکردنی بزاڤی ڕەخنەی ئەدەبی، هەروەها بە شیکردنەوەی ڕووانینە ڕەخنەییەکان ژێدەری مەعریفی ڕەخنەگر، ڕادەی رۆشنبیرییەکەی دەخرێتەڕوو بۆچوونی تایبەتی، لێهاتوویی و هەڵکەوتووییەکەشی دەردەکەوێت بەمەش: بۆچوونە ڕەخنەییەکان لێکهەڵدەوەشێنەوە، بۆ پشکنینی توخمە ئایدیۆلۆژییە دەمامکدراوەکانی نێو تیۆرەکان. ئەم کارەش واتای ئەوە ناگەیەنێت کە ئەرکی ڕەخنەگری ڕەخنە قەتیس دەبێت لە گەیاندنی ڕەخنەگرێک بۆ لووتکە کە ئەو بە بلیمەتی دادەنێت یان هێڵێکی ڕاست و چەپیش دەهێنێت بەسەر ئەو ڕەخنەگرەی کە پەسندی ناکات بەڵکو ڕەخنەی ڕەخنە بۆ ئەوە لەدایکدەبێت کە ڕەخنە نەبێتە مەیدانی سەنگەرگرتن لە لایەنێک، کە تێیدا سەرکەوتوو و ژێرکەوتوو دەستنیشان بکرێت، لەمیانەی بڕیاردان لە سەر هەقیقەتی مەسەلەکان. کەواتە لەنێو پرۆسەی ڕەخنەییدا "دەق" و "ڕەخنە" و "ڕەخنەی ڕەخنە" ئەم سێکوچکەیە لە بازنەی خزمەتکردنی دەقی ئەدەبیدا هاریکاری تەواوکردنی کارەکانی یەکترن، بەبێ بواردان بۆ لاسەنگکردنی

هاوکێشە ڕەخنەییەکان. هەموو ئەو هەوڵانەی کە ڕەخنەی ڕەخنە، لەپێناو پاراستن و بەرگریکردن لەو هەڵکشان و داکشانانەی کە ڕەخنە لە ڕێکردنی بەنێو تەنگژە و ئاریشە ڕەخنەییەکاندا دەیدات، ڕاستەوخۆ بێت، یان ناڕاستەوخۆ و مەبەستداربێت، یان بێ مەبەست، بەدەم ئەم کارەشەوە کۆمەڵێک ئاکامی باشی لێدەکەوێتەوە لەوانە: هاریکاریکردنی خوێنەر لە خوێندنەوە و شیکردنەوەی کارە ڕەخنەییەکان و دەقە ئەدەبییەکان لە یەککاتدا ئەمەش لەپێناوی ئەوەی کە قۆناغی تێگەیشتن لەوەی کە ڕەخنەگری ئەدەبی دەربارەی دەقی ئەدەبی گووتویەتی جێ بهێلیت هەنگاو بنێ بەرەو قۆناغی ئەوەی کە ڕەخنەگر چۆن و لەبەر چی ئەمەی گووتوە؟. هەروها پێشکەشکردنی بۆچوون و دیدی تازە بۆ کارە ڕەخنەییەکان، ڕەخساندنی هەڵ بۆ خستنەڕووی پرسیاری یەک لە دوای یەک دەربارەی ناسنامە و کەرەستە و ئامراز و بوارەکانی کارە ڕەخنەییەکان، جگە لەمانەش ئاسانکاریکردن و دەستگرتنی ڕەخنەگران بۆ دۆزینەوەی ڕێگای داهێنان، چۆنییەتی بژارکردنی بابەتەکان هەروەکو "تێری ئیگڵتن" کە لەبارەی ڕۆڵی ڕەخنەی ڕەخنەوە ئاماژە بەوە دەکات کە تەنیا کاری ڕەخنەی ڕەخنە دانانی پێوەرێک نییە بۆ هەڵسەنگاندنی تیۆرە ڕەخنەییەکان، بەڵکو نەخشەدانانە بۆ فەراهەمکردنی پرۆسەی داهێنان و پشکنینی

لۆژیکییانەی ئو گوتانەیە کە تێگەیشتن لێیان ئاسان نییە، ئارێشەیەک هەیە کە شایەنی ڕامانێکی قووڵە، ناکرێت فەرامۆشی بکەین، کە زۆجار لەتەک باسکردنی ڕەخنەی ڕەخنەدا دووچاری دەبینەوە، ئەویش ڕادەی سەربەخۆی ڕەخنەی ڕەخنەیە لە ڕووی بوون و و نەبوونی کەرەستە و ئامراز و تیۆرێکی تایبەت بە خۆی، هەروەها چۆنیەتی پابەندبوونی بە میتۆدبەندی لە پرۆسەی ڕەخنەگرتندا. هەندێک لە سەرچاوەکانی ڕەخنەی ئەدەبیی بانگەشە و پێشنیازی سەربەخۆیی ڕەخنەی دەکەن، پێیانوایە کە ڕەخنەی ڕەخنە پێویستی بە تیۆر و سەرچاوەیەکی مەعریفی تایبەت بەخۆی هەیە، وێرای ئەو کەرەستە و ئامرازانەی کە ڕەخنەی ئەدەبی دەیانخاتە بەردەست، لەگەڵ ئەوەشدا هەستیان بەوە کردووە کە تاکو ئێستا ڕەخنەی ڕەخنە نەیتوانیووە ئەم سەربەخۆییەی خۆی ڕابگەیەنێت هەندێک ژێدەری دیکەی ڕەخنەیی زۆر ڕوون و ئاشکرا سەربەخۆیی و ڕەخنەی ڕەخنەییان ڕەتکردۆتەوە ڕاشکاوانە بڕیاری کارپێکردنیان لە بازنەی ڕەخنەی ئەدەبیدا داوە، چونکە پێیانوایە کە ڕەخنەی ڕەخنە تا ئێستا پڕۆژەیەکی کراوەیە لە سنوورێکی دیاریکراو و سەربەخۆدا میتۆدبەند و تیۆریزەنەکراوە. لە سۆنگەی ئەم دوو بۆچونە جیاوازەوە باری سەرنجمان بەرەو ئەوە دەچێت کە لەبەرئەوەی ڕەخنەی ڕەخنە بابەتێکی تازەیە لە نێو ڕەخنەی ئەدەبییدا لە ڕووی

تیۆریزەکردنەوە بە دەگمەن مشووری بۆ خوراوە، سەرەرای ئەمەش ئەو تویێژینەوە رەخنەییانەی کە لەم بوارەدا ئەنجامدراون، ئەگەر باسیشیان کردبێت پتر لە چوارچێوەی پراکتیکدا بوونی خۆی سەلماندووە، نەک بە دارشتنی تیۆر، دروستکردنی زاراوە، لێکدانەوەی چەمک و واتای تایبەتی، هەوڵی شرۆڤەکردنی ئەم بابەتەیان دابێت ئەمەش گەواهیدەری ئەو راستییەیە کە رەخنەی رەخنە تا هەنووکەش نەیتوانیووە جارِی سەربەخۆیی وەک مەعریفەیەکی ئەدەبیی دابراوە لە رەخنەی ئەدەبی بدات، هەر لەبەر ئەمەشە "کارلونی" و "فیللو" لە ئاست ئەم مەسەلەیەدا بێدەنگ نامێننەوە دەڵێن: رەخنەی رەخنە چەشنی مەعریفەیەکی ناسەربەخۆ دەردەکەوێت، هەروەکو "پۆلهان" ئاماژەی بۆدەکات، تەنیا ئەویشە کە بنچینەی راستەقینەی رەخنە متمانەدار دەکات. هەرچی پەیوەندی بە پابەندبوونی رەخنەگری رەخنەوە هەیە، لە بەکارهێنان و هەڵبژاردنی میتۆدێکی رەخنەیی لە پرۆسەی ئەنجامدانی کارە رەخنەییەکاندا، ئەوا دەشێت بگووترێت: ئاساییە بۆ رەخنەگری رەخنە کە دەستبەرداری ئاماژەکردن بە یەکێک لە میتۆدەکانی رەخنەی دەق بێت، ئەم هەڵبژاردنە بۆ خودی رەخنەگرانی دەق جێ بهێڵێیت، چونکە بواری راستەقینەی لێکۆڵینەوە تایبەتییەکەی ئەو مەعریفە نییە، بەڵکو مەعریفەی مەعریفەیە، بەڵام ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت کە خۆی لە

هەموو جۆرە دەستەمۆبوونێک بە میتۆد دەپارێزێت، بەڵکو سروشتی ئەو کارە ڕەخنەییەی کە ئیشی تێدا دەکات چۆنیەتی و چەندێتی بەکارهێنانی ئامراز و چەمک و کەرەستەکانی میتۆدی ڕەخنەی دەقی ئەدەبی ئەم سوودمەندبوون و پابەندبوونە بە میتۆد دیاریدەکات. کە ئەمەش بە پێی کارە ڕەخنەییە جیاوازەکان دەگۆڕێت، چونکە یەکێک لە ئەرکە سەرەکییەکانی ڕەخنەی ڕەخنە بەراوردکردن و بەرامبەرکردنی کارە ڕەخنەییەکە لەگەڵ هەقیقەت و ژێدەری بنەڕەتی ئەو میتۆدە و جۆرە ڕەخنەییەی کە ڕەخنەگری دەق کاریپێکردووە، یان بانگەشەی بەکارهێنانی کردووە، لەمیانەی ئەو بەراوردکردن و بەرامبەرکردنەشدا دوو هەنگاوی میتۆدیانە هەن، کە لەسەر ڕەخنەگری ڕەخنە پێویستە پەیڕەویان بکات، یەکەمیان: پابەندبوون بە بنەمای بێلایەنی لەمەڕ ئەو میتۆدەی کە ڕەخنەگری لێکۆڵراو هەڵیبژاردوە. ،هەرچی هەنگاوی دووەمە: بەگەڕخستنی هەموو مەعریفەمان دەربارەی میتۆدی پیادەکراو، لەپێناو کۆنترۆڵکردنی ڕەخنەگر لە گوزارشتکردن لە بۆچوونە تایبەتییەکانی. کەواتە ڕەخنەی ڕەخنە وەکو پرۆسەیەک لە بۆشاییدا ڕوونادات، پێویستییەکە پەیوەندییەکی پتەوی بە باری ڕەخنەوە هەیە لە دۆخە جیاوازەکاندا، ئەم پێویستییەش پتر لە دوو دۆخی جیاوازدا ڕەگ وڕیشەی خۆ دادەکوتێت و بوونی خۆی دەسەلمێنێت یەکێکیان لە

دوای ئەوەی کە کەرەستەیەکی ڕەخنەیی زۆر کەڵەکە دەبێت لە ماوەیەکی زۆر یان کەمدا، ئەمەش جۆرە تێکچڕژانێک دروست دەکات کە ستراتیژیەتی گوتاری ڕەخنەی پەرت دەبێت، کە کاری ڕەخنەی ڕەخنەیە بزاڤی ڕەخنەی ئەدەبی لەم دۆخە دەرباز بکات. دۆخەکەی دیکەش لە دوای ئەوەی کە ماوەیەکی دوور و درێژدا کەرەستەی ڕەخنەیی کەم دەیتەوە، ئەمەش پێویستی بە زانینی ژێدەر و هۆکاری ئەو پاشەکشێ و سستییە هەیە، لەبەرئەوە ڕەخنەی ڕەخنە لە هەردوو دۆخەکەدا دێتە مەیدان بۆ خستنەڕووی ڕەهەندە جیاوازەکانی کارە ڕەخنەییەکان، بژارکردن و پۆلێنکردنیان بە زۆری لە دۆخی یەکەمدا، بەمەبەستی کاراکردنی بزاڤی ڕەخنەیی وەک پەرچەکردارێک دژی دۆخی دووەم، دەستنیشانکردنی ئەو کەلێن و کەموکوڕییانەی کە کاری ڕەخنەییان ئیفلیج کردووە بۆ پاراستنی ڕەخنە لە سرەوتن و جوینەوەی کۆن ئەمە بە زۆری لە ڕەخنەی دووەمدا.